

अण्णाभाऊ साठे यांचे आर्थिक आणि सामाजिक विचार

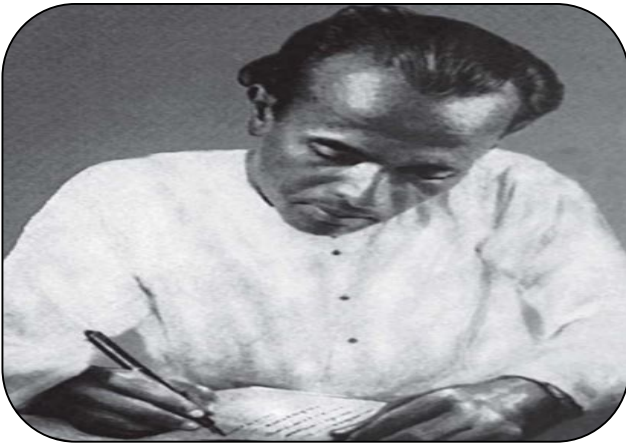
प्रा. श्रीरंग शामराव लोखंडे

राज्यशास्त्र विभाग,

यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, तुळजापूर जि. उस्मानाबाद.

प्रस्तावना :-

बालपणापासूनच अण्णाभाऊ साठे यांना दारिद्र्याचे आणि सामाजिक विषमतेचे चटके चार सहन करावे लागले होते. जीवनावर, माणूसपणावर प्रचंड प्रमाणात निष्ठा असल्याकारणाने अण्णाभाऊ साठे संघर्षासाठी सदैव तयार असत. माणूस हा त्यांच्या साहित्याचा केंद्रबिंदू बनला माणसाकडून माणसाचे होणारे शोषण थांबविल्याशिवाय आर्थिक, सामाजिक समता प्रस्थापित होऊ शकत नाही, याची जाणीव अण्णाभाऊ साठे यांना होती. म्हणूनच त्यांनी विषमतेवर धाव घातला. मार्क्सवाद यामुळेच त्यांना जवळचा वाटला. भारतातील आर्थिक विषमता सामाजिक विषमतेवर आधारलेली असल्यामुळे त्यांनी आंबेडकरवादही प्रेरक मानला. माणसामाणसामधली विषमता पाहिली. त्या विषमतेवर प्रहार करून

मानवाचे जीवनमान उंचावण्यासाठी विषमता दूर करण्यासाठी असंख्य महापुरुषांना याच मातीने जन्मास घातले. त्यात लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे यांचा उल्लेख करावा लागेल.

थोर साहित्यिक अण्णाभाऊ साठे यांचा जन्म सांगली जिल्ह्यातील वाळवा तालुक्यात वाटेगाव या छोट्या गावातील मातंगवाड्यात १ ऑगस्ट १९२० रोजी झाला. आई वालुबाई आणि वडिल भाऊरावांना बाळाचे नाव तुकाराम ठेवले. जगद्गुरु तुकारामांचे नाव त्या बाळाला लाभले. बालपणी जातीव्यवस्थेचे असंख्य चटके अण्णाभाऊंनाही सहन करावे लागले. त्या वस्तीत नेहमी शिव्या, दारु, भांडण, उपासमार, गुन्हेगारीचे सावट पसरलेले होते आणि त्याच वातावरणात अण्णांचे बालपण गेले. त्यांना बालपणी बऱ्याच प्रमाणात लोकगीते, लावण्या गाऊन दाखवत. अण्णांना आवाज लहानपणापासूनच मधुर व गोड होता. आपला मावसभाऊ बापू साठे यांच्या तमाशा फडाबरोबर अण्णा यात्रा करित फिरत असत.

सन १९४५ पर्यंत अण्णाभाऊंनी विविध प्रकारची कामे केली. भाकरीचा चंद्र शोधत त्यांनी भविष्याची स्वप्न पाहिली. ती स्वप्न प्रत्यक्षात आणण्यासाठी अथक संघर्ष केला. दारिद्र्याचे, आर्थिक विषमतेचे अनेक जीवघेणे चटके पचवत अण्णाभाऊंनी कम्युनिस्ट विचार समजावून घेतला. त्यांच्यातील संवेदनशील कलावंताला हा विचार अधिकच प्रभावित करून गेला. भारतीय समाजातील आर्थिक आणि सामाजिक विषमता हा त्यांच्या चिंतनाचा विषय बनला या चिंतनाचा कलात्मक आविष्कार म्हणजेच त्यांचे सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय विचार होत.

सामाजिक विचार :-

आण्णाभाऊ म्हणतात, जो परिस्थितीने नडलेला, अडलेला, गांजलेला असतो त्याला दलित म्हणावे लागते. मग तो कोणत्याही जाती, धर्म, पंथाचा असो. त्याची या दलदलीतून सुटका व्हावी हीच कलावंताची अपेक्षा असली पाहिजे. दलित जीवनाचं वास्तव चित्रण प्रामाणिक हेतूने आणि निष्ठेने अनेक कथा कादंबऱ्यांतून आण्णाभाऊंनी केलेले आहे. दलित म्हणत असतांना एका विशिष्ट जाती जमातीविषयीची अस्मिता त्यांनी प्रकट केली नाही. जे जे अन्यायाखाली भरडले जातात, दारिद्र्याने, दैन्याने, दुरवस्थेने हैराण होतात, परिस्थितीने पिचले जातात ते ते सर्व आण्णाभाऊंना आपलेच वाटतात. त्यांच्या कथा कादंबरीच्या विश्वात फकीरा मांग आहे, तसाच सतू भोसले आहे. व्यंकू माकडवाला आहे, तसेच बरबाद्या कंजारी आहे, विष्णूपंत कुलकर्णी आहे तसाच नाथा पाटील आहे. वैजयंता, राधा, व्यंकूची दुर्गा, मेरी, दरोडेखोर, गुन्हेगार, झोपडपट्टीतील, खिसेकापू, जात, धर्म, पंथ या उपाधींना न जुमानणारी सगळ्यांची जात एकच आहे.

त्यांची सर्वोत्कृष्ट कादंबरी म्हणजे फकीरा होय. या कादंबरीतत आण्णांच्या प्रतिभेचा सर्वोच्च आविष्कार तेजस्वीपणे प्रकट केला. चित्रा ही कादंबरी मुंबईसारख्या औद्योगिक व वाढत्या लोकसंख्येच्या अफाट नगरात, वाढत्या वेश्याव्यवसायावर व यातील ताणतणावावर, संघर्षावर उभी आहे. चित्रासारख्या परिस्थितीशी झुंजत परंतु बळकट आशावाद आणि त्यासाठी करावी लागलेली झुंज याचे चित्रण या कादंबरीत आहे.

माकडीचा माळ ही त्यांची १९६३ मध्ये प्रकाशित झालेली कादंबरी आहे. सुगीच्या दिवसात गावाच्या बाहेर पाळे ठोकून निर्वाह करणाऱ्या फिरत्या जमातीच्या तांड्याचे मराठी भाषेत पहिल्यांदाच चित्रण झालेले जीवनदर्शन स्पष्ट केले आहे. यामध्ये डबरी, फासेपारधी, डोंबारी, सापगारुडी, शिकलगार, नंदीवाले व दरवेशी इत्यादी फिरत्या जमातीचे पहिल्यांदाच चित्रण घडलेले आहे.

आपल्या कथांतून माणुसकीचा महामंत्र दिला तो अत्यंत महत्वाचा आहे. मी माझ्या माणसांचे दुःख जगाला सांगेन मी अन्यायाविरुद्ध छातीचा कोट करुन उभा राहीन. मी मोडेन पण वाकणार नाही. मी जळेंन तरीही उरेन हा महामंत्र त्यांच्या एका साहित्याचे नव्हे तर एकूण त्यांच्या वाङ्मयाचे सामर्थ्य दुणावणारा आहे

आण्णाभाऊंच्या लावण्यांतून त्यांच्या सामाजिक व्यथेचा चांगलाच बोध होतो. मुंबईची लावणी ही या सर्वांचीच प्रतिनिधी शोभावी इतक्या तोलामोलाची आहे. रंजले गांजलेले सर्वच दलित ही या मागील ठाम भावना. यामुळेच विशिष्ट जात जमात असे संकुचित स्वरूप धारण झाले नाही. जीवनातले सौंदर्य, संगती व सुगंध चांगल्या प्रकारे समजले होते. आणि त्याच्याच प्रस्थापनेचा त्यांना ध्यास लागला होता. म्हणूनच समाजविघातक अशा असत प्रवृत्तीचे ओंगळ दर्शन त्यांनी घडविले. सामाजिक सुसंगती साधने आवश्यक वाटले म्हणूनच त्यांनी विसंगतीवर बोट ठेवले आणि सारे जीवन सुगंधित व्हावे, मंगल व्हावे म्हणून नेमकी अमंगलता कोणती, दुर्गंधी कोणती याचे दर्शन कथा कादंबऱ्यांतून घडविले.

जो कलावंत जनतेची कदर करतो त्याचीच कदर जनता करते. माझा देशावर जनतेवर आणि तिच्या संघर्षावर अढळ विश्वास आहे. देश सुखी व्हावा, समृद्ध व्हावा, इथे समानता नांदावी, महाराष्ट्रभूमीचे नंदनवन व्हावे अशी मला रोज स्वप्ने पडतात आणि ती मंगल स्वप्ने पहात मी लिहित असावे आणि या ठाम भूमिकेवरून आण्णा भाऊंनी सामाजिक लेखन केले.

आर्थिक विचार :-

विसाव्या शतकामध्ये जगातील राजकीय, सामाजिक आणि तात्विक चर्चेवर ठसा उमटवणारा विचारवंत कार्ल मार्क्स आहे. तीन खंडात असलेला दास कॅपिटल हा ग्रंथ लिहून मार्क्सने भांडवलशाही व्यवस्थेत क्रांती कशी घडवून आणली जाईन या बद्दल मत मांडले की समाजातील एक विशिष्ट वर्ग सदैव निसर्गाशी संघर्ष करण्यात गुंतलेला असतो. या वर्गाने कष्ट करून निर्माण केलेल्या संपत्तीचा उपभोग मात्र इतर वर्ग घेत असतो. समाजात आर्थिक विषमता कशा निमाण होते आणि ती कशी नष्ट करता येईल याचा विचार करीत असताना मार्क्सने ऐतिहासिक भौतिकवाद पाया आणि इमारत, क्रांती विचार प्रणाली आणि राजसंस्थेचे स्वरूप अशा प्रकारचे सिध्दांत मांडले. मुंबईतील कामगार

चळवळीत काम करताना त्यांना मार्क्सवाद हा समाजपरिवर्तनाचा मार्ग वाटला. आर्थिक विषमता किंवा समाजातील दारिद्र्य दूर करण्याचा आणि सर्वांना जगण्याचा समान हक्क प्राप्त करून देणारा मार्ग म्हणून अण्णा भाऊ साठे मार्क्सवादाकडे पाहतात.

सामाजिक विषमतेमधून निर्माण झालेली गरीबी ही मागास वर्गाची मुख्य समस्या आहे. विर पान युगातही माणसांच्या प्रवृत्तीत बदल झाला नाही. उलट पाशवी प्रवृत्ती कशी अधिकाधिक बळावत चालली आहे आणि या सर्वांना आर्थिक विषमता जागजागी कश प्रकारे कारण ठरत आहे हेच दाखविण्यात आले आहे. माणूस पैशाच्या मापात मोजून दुसऱ्याच्या जीवनाचा घास घ्यायला केवळ आर्थिक सामर्थ्याने कसा सज्ज होत आहे तसेच बहुजन सुखाय बहुजन हिताय असे काही तरी सांगायचा ध्यास लागला असल्यानेच कलावंत समाजाची नेमकी गरज ओळखतो व अचूक त्या दृष्टीने अशा माध्यमांचा वापर करतो.

निष्कर्ष :-

थोडक्यात अण्णाभाऊ साठे हे असे बहुरंगी व्यक्तिमत्व आहे. कामगार, कवी, लोकशाहीर, कथाकार, कादंबरीकार, नाटककार, चळवळीत काम करणारा कार्यकर्ता, लोकनाटयाचे जनक, उत्तम नट आणि माणसावर, मानवी जीवनावर उत्कट प्रेम करणारा माणूस असे विविध पैलू असलेले हे व्यक्तिमत्व आहे. अण्णा भाऊंनी त्या काळात विषमतेच्या विळख्यात गुंतलेल्या, उध्वस्त झालेल्या लोकांना हक्काची जाणीव करून दिली परंतु आज कोणतेही क्षेत्र भ्रष्टाचारापासून मुक्त नाही. बोटार मोजता येतील एवढेच काही राजकीय पुढारी, समाजसेवक व प्रशासकीय अधिकारी प्रामाणिक, लायक आहेत. सामान्य नागरिक उघड्या डोळ्यांनी पाहतो आहे. लोकशाहीत आपल्याच माणसाकडून आपली फसवणूक पिळवणूक होत आहे. सत्तेसाठी घाणेरडे राजकारणसुरु आहे. खरे बोलणारा, लिहिणारा इथल्या नजरेत गुन्हागार ठरतो आहे. चार भिंतीच्या आत लेखन करणारे साहित्यिक पुरस्कार घेवून ऐशआरामात व चैनीत जीवन जगत आहेत. समाजात जावून वास्तव चित्रण करणारे साहित्यिक आज कमी झाले आहेत.

संदर्भ ग्रंथ :-

- १) पिं गळे वि.दा.- लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे : भक्ती- सुगंध प्रकाशन, पुणे २०१२
- २) पोतदार माधव - शाहीर अमर-अण्णा अनुबंध प्रकाशन, पुणे २००४.
- ३) गुरव बाबुराव - अण्णाभाऊ साठे, लोकवाङ्मय गृह, मुंबई २००२
- ४) गुरव बाबुराव - अण्णाभाऊ साठे समाजविचार आणि साहित्य विवेचन, लोकवाङ्मयगृह मुंबई १९९९.
- ५) डांगळे अर्जुन - लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे निवडक वाङ्मय म.रा.सा.सं.मंडळ मुंबई १९९८
- ६) माहितीपत्रक - अण्णाभाऊ साठे विकास महामंडळ मुंबई
- ७) साठे अण्णाभाऊ - फकीरा, सुरेश एजंसी पुणे २०१०.